

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

§ 1.

ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

I. Εισαγωγικά	3
II. Το δίκαιο ως άθροισμα δεοντολογικών και επιτακτικών κανόνων	4
III. Το δίκαιο ως παράγων ρύθμισης της κοινωνικής συμβίωσης	6
IV. Τα υποκείμενα του δικαίου	11
V. Η προέλευση του δικαίου	11
VI. Ένας πρώτος ορισμός του δικαίου	13

I. Εισαγωγικά

Οποιαδήποτε εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου οφείλει λογικά να ξεκινά από το αντικείμενό της, που δεν είναι άλλο από το δίκαιο.

Με το δίκαιο, ως αντικείμενο μελέτης της νομικής επιστήμης, ερχόμαστε σε επαφή καθημερινά. Όλοι γνωρίζουμε λ.χ. ότι υπάρχουν νόμοι που απαγορεύουν την κλοπή ή την πρόκληση σωματικής βλάβης· ότι για να αγοράσουμε μια εφημερίδα ή ένα περιοδικό από το περίπτερο πρέπει να καταβάλουμε ορισμένο αντίτιμο· ότι για να πάμε με το λεωφορείο ή το μετρό στη δουλειά μας πρέπει να προμηθευτούμε εισιτήριο· ότι για να μεταβιβάσουμε το σπίτι μας σε κάποιο τρίτο πρόσωπο οφείλουμε να τηρήσουμε ορισμένες νόμιμες διατυπώσεις, όπως η σύνταξη συμβολαιογραφικού εγγράφου και η μεταγραφή του· ότι υποχρεούμαστε, αν θέλουμε να είμαστε νομοταγείς πολίτες, να πληρώνουμε ορισμένους φόρους προς το

Κράτος· ότι αν κάποιος συγγενής μας πεθάνει χωρίς να αφήσει διαθήκη, ενδέχεται, ανάλογα με την εγγύτητα της συγγενικής σχέσης που μας συνδέει μαζί του, να γίνουμε κληρονόμοι του κοκ. Το δίκαιο είναι, θα μπορούσαμε να πούμε, «πανταχού παρόν»· διέπει σχεδόν κάθε εκδήλωση της ζωής μας. Το γεγονός αυτό καθιστά μια πρώτη προσέγγιση του δικαίου σχετικά ευχερή.

II. Το δίκαιο ως άθροισμα δεοντολογικών και επιτακτικών κανόνων

Από την εμπειρική επαφή, που έχουμε όλοι με το δίκαιο, είμαστε σε θέση να διαπιστώσουμε ότι η λέξη-κλειδί, που συνοδεύει τις περισσότερες από τις προτάσεις του, είναι το «πρέπει». Το πρώτο βασικό χαρακτηριστικό του δικαίου είναι ότι αυτό αποτελείται από κανόνες συμπεριφοράς. Οι προτάσεις του περιέχουν επιταγές ή απαγορεύσεις και, γενικότερα, υποδείξεις προς μια ορισμένη συμπεριφορά (πράξη ή παράλειψη). Δεν απεικονίζουν μια ορισμένη πραγματική κατάσταση, αλλά μας υποδεικνύουν πώς πρέπει (ή δεν πρέπει) να συμπεριφερθούμε. Τούτο είναι προφανές σε ορισμένους κανόνες, όπου η υπόδειξη ορισμένης συμπεριφοράς διατυπώνεται ρητά.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Η διάταξη του άρθρου 648 ΑΚ (εφεξής χάριν συντομίας: η ΑΚ 648) ορίζει ότι «με τη σύμβαση εργασίας ο εργαζόμενος έχει υποχρέωση να παρέχει, για ορισμένο ή αόριστο χρόνο, την εργασία του στον εργοδότη και αυτός να καταβάλει το συμφωνημένο μισθό».

Ισχύει όμως με τον ίδιο τρόπο και όταν στις προτάσεις του δικαίου χρησιμοποιείται η οριστική έγκλιση.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Η διάταξη του άρθρου 372 ΠΚ (εφεξής: ΠΚ 372), υπό τον παράτιτλο «κλοπή», ορίζει ότι «όποιος αφαιρεί ξένο (ολικά ή εν μέρει) κινητό πράγμα από την κατοχή άλλου με σκοπό να το ιδιοποιηθεί παράνομα, τιμωρείται με φυλάκιση και, αν το αντικείμενο της κλοπής είναι ιδιαίτερα μεγάλης αξίας, με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους και χρηματική ποινή». Η διάταξη αυτή δεν αποσκοπεί να μας μεταφέρει μια πραγματικότητα ότι τάχα απαρεγκλίτως όποιος διαπράττει κλοπή συλλαμβάνεται και φυλακίζεται, αλλά στην ουσία διατυπώνει τον κανόνα ότι κάθε άνθρωπος οφείλει να απέχει από τη διάπραξη κλοπών.

Οι κανόνες του δικαίου απευθύνονται, επομένως, στη βούληση του ανθρώπου, αποσκοπώντας να επηρεάσουν τη συμπεριφορά του προς ορισμένη

κατεύθυνση. Μέσω των κανόνων του το δίκαιο αποσκοπεί, με άλλες λέξεις, να ρυθμίσει την ανθρώπινη συμπεριφορά. Τούτο επιβεβαιώνεται, εξάλλου, και από την ετυμολογία της λέξης δίκαιο. Η λέξη δίκαιο στην ελληνική γλώσσα προέρχεται από το ρήμα δείκνυμι, που σημαίνει (υποδεικνύω). Αλλά και σε όλες τις σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες η αντίστοιχη λέξη (*droit, right, Recht, diritto, derecho* κλπ.) προέρχεται από τη λατινική *directum*, που σημαίνει ορθή κατεύθυνση (in *directum* = κατευθείαν)¹.

Το δίκαιο αποτελείται λοιπόν από κανόνες, οι οποίοι μάλιστα είναι δεοντολογικοί. Η λέξη «δεοντολογικός» είναι σύνθετη από το «δέον» (που προέρχεται από το αρχαίο ρήμα δει και δηλώνει το πρόπον, το ορθό, το αρμόζον) και το «λόγος». Δεοντολογικός είναι επομένως αυτός που μας λέει ποιο είναι το πρόπον. Πράγματι, σε αντίθεση με τους οντολογικούς κανόνες (όπως είναι λ.χ. ο «νόμος» της βαρύτητας), που απαντώνται κατά βάση στις φυσικές επιστήμες, οι κανόνες του δικαίου δεν περιγράφουν μια γενικώς ισχύουσα και αναλλοίωτη πραγματική κατάσταση, αλλά καθορίζουν-υποδεικνύουν πρότυπα συμπεριφοράς. Επιπλέον, αυτά τα πρότυπα συμπεριφοράς είναι υποχρεωτικά: Το δίκαιο δεν μας ρωτά αν επιθυμούμε να συμμορφωθούμε προς τις επιταγές και τις απαγορεύσεις του, αλλά μας τις επιβάλλει ανεξάρτητα από τη θέλησή μας.

Ο δεοντολογικός χαρακτήρας των κανόνων του δικαίου συνυφίνεται και με μια άλλη ιδιότητά τους, η οποία μας είναι επίσης οικεία από την καθημερινή μας «τριβή» με το δίκαιο. Συγκεκριμένα, όλοι γνωρίζουμε ότι αν δεν συμμορφωθούμε προς μια ορισμένη επιταγή ή απαγόρευση του δικαίου, είναι πολύ πιθανό να μας επιβληθούν κυρώσεις. Ο κοινωνός που παραβιάζει έναν κανόνα δικαίου κινδυνεύει δηλαδή να υποστεί ένα κακό, που συνίσταται σε στέρηση ή βλάβη ενός αγαθού του, συνήθως της ελευθερίας ή της περιουσίας του. Για παράδειγμα, αν κάποιος διαπράξει κλοπή, κινδυνεύει να συλληφθεί και να φυλακιστεί ή/και να του επιβληθεί χρηματική ποινή· αν ο Α χρωστάει στον Β ορισμένο χρηματικό ποσό και αρνείται να του το επιστρέψει, ο Β μπορεί να προσφύγει στα δικαστήρια και να τον

1 Σύμφωνα όμως με άλλη άποψη, το δίκαιο παράγεται από το *δαίωμα* (*δαίω*) και *δατέομαι*: *μοιράζω, μερίζω, διανέμω*. Πρβλ. και *δαιτώ*, από το οποίο *δαιτητής, δαιτησία και δαίμων*. Ο *Αριστοτέλης* λέγει ότι η λέξη *δικαιοσύνη* παράγεται από μια ρίζα που σημαίνει «ίση διαίρεση (κατανομή) λαφύρων και τιμών στους πολίτες» («*Ηθικά Νικομάχεια*», Ε, 4, 7 και 8· «*Πολιτεία*»), 1283α-1284).

εξαναγκάσει προς τούτο κλπ. Οι κανόνες του δικαίου είναι επομένως δεοντολογικοί και επιτακτικοί κανόνες που συνοδεύονται από την απειλή κυρώσεων. Οι κυρώσεις αυτές επιβάλλονται, αν χρειαστεί, από τα όργανα του κράτους (αστυνομία, δικαστικές αρχές κοκ.).

III. Το δίκαιο ως παράγων ρύθμισης της κοινωνικής συμβίωσης

Είδαμε παραπάνω (υπό II) ότι το δίκαιο αποσκοπεί να ρυθμίσει την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ανάγκη όμως ρύθμισης της ανθρώπινης συμπεριφοράς ανακύπτει από τη στιγμή που περισσότεροι του ενός άνθρωποι συμβιώνουν σε μια κοινωνία. Ο ερημίτης ή ο στηλίτης μοναχός της ερήμου δεν έχει ανάγκη το δίκαιο.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

- 1) Κατά την Παλαιά Διαθήκη, ο Θεός τότε μόνο έθεσε στους νεόπλαστους απαγορευτικούς κανόνες, όταν δίπλα στον Αδάμ έπλασε την Εύα.
- 2) Στο μυθιστόρημα του άγγλου συγγραφέα *Daniel Defoe* (1660-1731) «Ροβινσώνας Κρούσος», ο Ροβινσώνας τότε μόνο αισθάνθηκε την ανάγκη των κανόνων δικαίου όταν κοντά του βρέθηκε ο Παρασκευάς.

Αντίθετα, η κοινωνική συμβίωση πρέπει να υπαχθεί σε μια ορισμένη ρύθμιση για πολλούς λόγους, οι σπουδαιότεροι από τους οποίους είναι οι ακόλουθοι: Η ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης είναι εν πρώτοις αναγκαία, προκειμένου να εγκαθιδρυθεί μια στοιχειώδης τάξη και να αποτραπεί το χάος. Τούτο καθίσταται φανερό, αν σκεφθούμε την οδική κυκλοφορία και αναλογιστούμε τι θα συνέβαινε αν δεν υπήρχε ο κανόνας ότι τα οχήματα κινούνται (ανάλογα με τη χώρα που βρισκόμαστε) στη δεξιά ή στην αριστερή πλευρά του δρόμου· ότι οι οδηγοί πρέπει να σταματούν κάθε φορά που ο φωτεινός σηματοδότης ανάβει κόκκινο κοκ. Ασφαλώς, θα ήταν αδύνατο να διεξαχθεί η οδική κυκλοφορία και όχι μόνο αυτό. Πολύ περισσότερο, σημαντικά αγαθά των πολιτών, όπως η υγεία, η σωματική ακεραιότητα και η περιουσία θα διέτρεχαν σοβαρό κίνδυνο.

Συστατικό στοιχείο του ανθρώπου είναι η συμβίωσή του με άλλους ομοίους του, αφού εκτός της κοινότητας δεν μπορεί αυτός να επιβιώσει. Η ανθρώπινη συμβίωση χρειάζεται όμως ρύθμιση και τάξη· προϋποθέτει κανόνες. Σε αντίθεση με το ζώο, που ελαύνεται αποκλειστικά από ένστικτα, ο άνθρωπος λόγω της βιολογικής ιδιοσυστασίας του έχει ανάγκη από διατάξεις και θεσμούς για να χαλιναγωγήσει τις ορμές και να ρυθμίσει τις

ενέργειές του. Ένα ελάχιστο όριο κανόνων και θεσμών απαντάται σε κάθε κοινωνία —και την πιο πρωτόγονη— παντού και ανέκαθεν.

Έπειτα, με τη ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης διασφαλίζεται σε κάθε άνθρωπο ένας ζωτικός χώρος ελευθερίας, μέσα στον οποίο μπορεί να δραστηριοποιηθεί και να αναπτύξει την προσωπικότητά του. Στον χώρο του ιδιωτικού δικαίου, το βασικό μέσο για την πραγμάτωση αυτής της ελευθερίας είναι η λεγόμενη αρχή της ιδιωτικής αυτονομίας. Η ιδιωτική αυτονομία είναι η αναγνωριζόμενη στους κοινωνούς από το δίκαιο δυνατότητα να ρυθμίζουν με δικές τους πράξεις (= δικαιοπραξίες) τη νομική τους κατάσταση και τις σχέσεις τους με τους άλλους ανθρώπους.

Η αυτόνομη διαμόρφωση των νομικών σχέσεων των κοινωνιών γίνεται σε ορισμένες περιπτώσεις με μονομερείς πράξεις. Το άτομο μπορεί λ.χ. με μονομερή του πράξη, που εκφράζει σχετική βούλησή του (= δήλωση βουλήσεως), να τερματίσει (να καταγγείλει, όπως λέμε) μια σχέση εργασίας ή να συντάξει μια διαθήκη, με την οποία καθορίζει τους κληρονόμους και την τύχη της περιουσίας του μετά τον θάνατό του. Συνήθως όμως οι κοινωνοί του δικαίου αναπτύσσουν την προσωπικότητά τους συνάπτοντας με τους συμπολίτες τους συμβάσεις (πώληση, δάνειο, σύμβαση έργου κλπ.), με τις οποίες δημιουργούνται, τροποποιούνται ή μεταβιβάζονται δικαιώματα εκατέρωθεν. Η ιδιωτική αυτονομία μετουσιώνεται, σ' αυτό το πεδίο, στην αποκαλούμενη ελευθερία των συμβάσεων, που σημαίνει την κατ' αρχήν ελευθερία κάθε ατόμου να αποφασίσει αν θα συνάψει κάποια σύμβαση, με ποιον θα τη συνάψει και ποιο περιεχόμενο θα της προσδώσει.

Εξάλλου, σε έναν χώρο όπου συμβιώνουν περισσότεροι άνθρωποι, είναι φυσικό να δημιουργούνται αντιθέσεις. Κάθε άνθρωπος επιδιώκει την πραγμάτωση των συμφερόντων του, και μάλιστα στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό. Αυτή όμως η επιδίωξη είναι φυσικό να συγκρούεται με αντίστοιχα συμφέροντα των συνανθρώπων του ή/και του κοινωνικού συνόλου γενικότερα.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

- 1) Ο Α επιδιώκει να κτίσει το σπίτι του όσο γίνεται πιο κοντά στη θάλασσα («πάνω στο κύμα»), ώστε να απολαμβάνει όσο το δυνατόν αμεσότερη πρόσβαση σ' αυτή, ησυχία και απεριόριστη θέα. Οι υπόλοιποι κοινωνοί του δικαίου διεκδικούν όμως εύλογα να έχουν και αυτοί πρόσβαση στην ακτή,

για να κάνουν το μπάνιο τους, να ψαρέψουν κοκ. Συγχρόνως, υπάρχει και η ανάγκη να προστατευτεί το περιβάλλον από την αλόγιστη ανοικοδόμηση, ενώ —ανεξάρτητα από όλα τα παραπάνω— η ανέγερση ενός σπιτιού πάνω στον αιγιαλό είναι δυνατό να δημιουργεί και αμφιβολίες αναφορικά με τη σταθερότητά του.

- 2) Ο Α έχει ανάγκη να αποβάλει το άγχος της καθημερινότητας βάζοντας στο σπίτι του τη μουσική στη «διαπασών». Οι γείτονές του όμως θέλουν την ησυχία τους.

Το δίκαιο, ως παράγων ρύθμισης της κοινωνικής συμβίωσης, αποσκοπεί στην όσο το δυνατόν ομαλότερη διευθέτηση τέτοιων συγκρούσεων, ώστε να μην επικρατεί η αυθαιρεσία ή —ακόμα χειρότερα— η βία και ο νόμος του ισχυροτέρου. Για να το επιτύχει, ο νομοθέτης λαμβάνει υπόψη —σταθμίζει, όπως λέμε— όλα τα συγκρουόμενα συμφέροντα και προσπαθεί, κατά το δυνατόν, να τα συμβιβάσει.

Για να επιστρέψουμε στα προηγούμενα παραδείγματα: Σύμφωνα με την πολεοδομική νομοθεσία, η ανοικοδόμηση σπιτιών πλησίον της παραλίας επιτρέπεται μόνο εντός ορισμένων ορίων και υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Εξάλλου, το δίκαιο θέτει όρια στην εκπομπή θορύβου, που είναι υποχρεωμένοι να ανέχονται οι ιδιοκτήτες των γειτονικών ακινήτων, ορίζοντας «ώρες κοινής ησυχίας» κοκ.

Επιπλέον, σήμερα γνωρίζουμε πολύ καλά ότι οι κίνδυνοι για την ελευθερία των κοινωνιών δεν προέρχονται μόνο από τους συμπολίτες τους αλλά και από την κρατική εξουσία. Πράγματι, στην ιστορία της ανθρωπότητας επικράτησαν, δυστυχώς όχι σπάνια, αυταρχικά καθεστώτα που στερούσαν από τους πολίτες ακόμη και τις πιο βασικές τους ελευθερίες. Γι' αυτό, μία ακόμη αποστολή που καλείται να διεκπεραιώσει το δίκαιο κατά τη ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης είναι και η διασφάλιση σε κάθε κοινωνό ενός ορισμένου χώρου ελευθερίας, στον οποίο αυτός θα μπορεί να αναπτύσει τη δραστηριότητά του ελεύθερος από κρατικές επεμβάσεις. Τούτο συντελείται με την κατοχύρωση των θεμελιωδών ελευθεριών του ατόμου (ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας, προσωπική ελευθερία, ατομική ιδιοκτησία, ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης, απόρρητο ιδιωτικής σφαίρας κοκ.) στο Σύνταγμα, δηλαδή στον υπέρτατο νόμο του Κράτους, και στους νόμους που εξειδικεύουν το περιεχόμενο και τα όρια των ελευθεριών αυτών.

Περαιτέρω, για την εύρυθμη λειτουργία μιας κοινωνίας απαιτείται να υπάρχει κι αυτό που αποκαλούμε ασφάλεια δικαίου. Οι κοινωνικοί πρέπει δηλαδή να είναι σε θέση να γνωρίζουν ακριβώς τι επιτρέπεται και τι απαγορεύεται στον χώρο που ζουν. Έτσι, θα μπορούν να γνωρίζουν μέχρι πού εκτείνεται η ελευθερία τους και συγχρόνως θα είναι σε θέση να προβλέψουν, τουλάχιστον σε κάποιον βαθμό, και τη συμπεριφορά των συγκοινωνών τους, ώστε να μπορέσουν να αλληλεπιδράσουν με αυτούς. Τούτο μπορεί όμως να επιτευχθεί μόνο με τη θέσπιση κάποιων κανόνων, οι οποίοι λίγο πολύ είναι γνωστοί σε όλους και προς τους οποίους τα περισσότερα μέλη της κοινωνίας προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους. Αυτή είναι μία ακόμη αποστολή που επιτελεί το δίκαιο σε μια οργανωμένη κοινωνία.

Η ασφάλεια δικαίου πραγματώνεται σε μια έννομη τάξη με πολλούς τρόπους. Μερικοί από αυτούς είναι: α) Η όσο το δυνατόν σαφέστερη διατύπωση των κανόνων του δικαίου, ώστε αυτοί να γίνονται εύκολα αντιληπτοί από τους κοινωνούς. β) Η γενικότητα των θεσπιζόμενων κανόνων δικαίου, ώστε αυτοί να βρίσκουν εφαρμογή κάθε φορά που συντρέχουν οι προϋποθέσεις τους. γ) Η κατά το δυνατόν σταθερότητα των κανόνων δικαίου· τούτο διότι, όταν οι νόμοι μεταβάλλονται συνεχώς, καθίσταται δυσκολότερο για τους κοινωνούς να προσαρμόσουν τη συμπεριφορά τους σ' αυτούς· ανάλογα ισχύουν και ως προς την εφαρμογή των κανόνων του δικαίου από τη διοίκηση και τα δικαστήρια: Όσο πιο σταθερές είναι οι λύσεις που ακολουθούνται κατά την εφαρμογή του δικαίου τόσο αποφεύγεται ο αιφνιδιασμός των πολιτών. δ) Η κατ' αρχήν απαγόρευση αναδρομικής ισχύος των κανόνων του δικαίου — τουλάχιστον αυτών που επιβάλλουν στους πολίτες υποχρεώσεις ή επιβαρύνσεις· τούτο διότι, για να μπορεί ένας κοινωνός να συμμορφωθεί προς έναν κανόνα δικαίου, είναι εμφανές ότι ο κανόνας αυτός πρέπει να υφίσταται κατά τον χρόνο διενέργειας της αντίστοιχης πράξης. Και ε) ποικίλες ειδικότερες ρυθμίσεις, που διευκολύνουν τις συναλλαγές και προστατεύουν τους συναλλασσομένους από απρόβλεπτα περιστατικά. Τέτοιες είναι λ.χ. οι διατάξεις που απαιτούν την τήρηση ορισμένου τύπου (π.χ. συμβολαιογραφικού εγγράφου) για την ισχύ ορισμένων πράξεων.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ (ΑΠΟ ΤΟΝ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ)

- 1) Η κατοχή ενός κινητού πράγματος προκαλεί εύλογα την εντύπωση ότι αυτός που το κατέχει είναι κύριος του πράγματος. Γι' αυτό οι ΑΚ 1036 επ. προστατεύουν υπό ορισμένες προϋποθέσεις το πρόσωπο που αποκτά

- κινητό πράγμα από μη κύριο καλόπιστα, δηλαδή μη γνωρίζοντας ότι αυτός που κατείχε το πράγμα δεν ήταν στην πραγματικότητα κύριός του.
- 2) Η ΑΚ 132 καθιερώνει το δικαίωμα ενός προσώπου να ζητήσει αποζημίωση, αν συναλλάχθηκε με ένα άλλο πρόσωπο που δεν είχε συνείδηση των πράξεών του. Η διάταξη εξυπηρετεί την ασφάλεια των συναλλαγών, διότι διαφορετικά οι συναλλασσόμενοι θα κινδύνευαν να υποστούν ζημιές από παράγοντες (στη συγκεκριμένη περίπτωση την πνευματική κατάσταση του άλλου προσώπου), τους οποίους δεν μπορούσαν να προβλέψουν και που καθιστούν άκυρες τις συναλλαγές τους.
  - 3) Η ΑΚ 914 υποχρεώνει σε αποζημίωση μόνο τον παρανόμως ζημιώσαντα που ενήργησε υπαιτίως, δηλαδή μπορούσε να διακρίνει τις ζημιογόνες συνέπειες των πράξεών του και να τις αποφύγει. Αν η εν λόγω διάταξη δεν έθετε ως προϋπόθεση το στοιχείο της υπαιτιότητας, οι κοινωνικοί του δικαίου θα αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο να υποστούν τις δυσμενείς συνέπειές της (υποχρέωση προς αποζημίωση) χωρίς να είχαν τη δυνατότητα να τις προβλέψουν και να ενεργήσουν αναλόγως.

Τέλος, η κοινή πείρα έχει αποδείξει ότι οι άνθρωποι σε μια κοινωνία μπορούν να αναπτύξουν πληρέστερα την προσωπικότητά τους ενώνοντας τις δυνάμεις τους, όταν δηλαδή συνεργάζονται για την επίτευξη ενός κοινού στόχου. Μιας μορφής σύμπραξη εμπεριέχει βεβαίως ήδη η σύναψη οποιασδήποτε σύμβασης. Όμως, η συνεργασία αυτή εμφανίζεται σε εντονότερο βαθμό, όταν λ.χ. περισσότεροι άνθρωποι ιδρύουν, με τις διαδικασίες και τα αποτελέσματα που προβλέπει το δίκαιο, μια εταιρεία (ομόρρυθμη, εταιρεία περιορισμένης ευθύνης, ανώνυμη κοκ.) ή όταν περισσότερες εταιρείες συμπράττουν με τη μορφή κοινοπραξίας για να φέρουν εις πέρας ένα μεγάλο δημόσιο έργο. Και αυτές οι δυνατότητες σύμπραξης και συνεργασίας αποτελούν μέρος της ρύθμισης της κοινωνικής συμβίωσης, που πραγματοποιείται από το δίκαιο.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι το δίκαιο, μέσω της ρύθμισης των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων σε μια κοινωνία, αποτρέπει το χάος και την αναρχία· θέτει τις βάσεις για την απρόσκοπτη ανάπτυξη της προσωπικότητας των κοινωνιών· διασφαλίζει σε κάθε κοινωνικό ορισμένο χώρο ελευθερίας, τόσο έναντι των υπόλοιπων κοινωνιών όσο και έναντι της κρατικής εξουσίας· φροντίζει για την όσο το δυνατόν ομαλότερη διευθέτηση των κοινωνικών αντιθέσεων· παράγει ένα περιβάλλον σταθερότητας, μέσα στο οποίο οι κοινωνικοί μπορούν να δραστηριοποιηθούν γνωρίζοντας τους κανόνες που διέπουν τη συμπεριφορά τους· και δημιουργεί το βασικό πλαίσιο για την προαγωγή της συνεργασίας των συγκοινωνιών.

IV. Τα υποκείμενα του δικαίου

Από την παραπάνω παραδοχή μας, ότι ο σκοπός του δικαίου είναι η ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης των ανθρώπων, συνάγεται: α) Ότι το δίκαιο δεν αφορά στην άψυχη ύλη· λέμε π.χ. ότι η θάλασσα είναι γαλήνια ή τρικυμισμένη· ποτέ όμως ότι είναι δίκαιη ή άδικη. β) Ότι το δίκαιο δεν αφορά στην έμψυχη άλογη ύλη· λέμε π.χ. ότι η αλεπού είναι πονηρή, ο σκύλος πιστός, ο τίγρης αιμοδιψής· ποτέ όμως ότι τα ζώα αυτά είναι δίκαια ή άδικα. γ) Ότι το δίκαιο αφορά μεν στην έμψυχη έλλογη ύλη, δηλαδή στον άνθρωπο, αλλά μόνο για τις σχέσεις του προς τους άλλους ανθρώπους· θα ήταν παραδοξολογία να χαρακτηριστεί ο στηλίτης μοναχός της ερήμου ως δίκαιος. Θα μπορούσαμε να πούμε γι' αυτόν ότι είναι πρότυπο πιστού ή εγκρατούς ανθρώπου· όχι όμως δίκαιος. Δίκαιος ή άδικος είναι μόνο ο άνθρωπος που ζει στην κοινωνία.

Επομένως, υποκείμενο των κανόνων του δικαίου είναι ο άνθρωπος. Μάλιστα, οι επιταγές και οι απαγορεύσεις του δικαίου απευθύνονται σε κάθε άνθρωπο που ζει μέσα στην κοινωνία, όπου παράγονται αυτοί οι κανόνες· εκτός αν ο ίδιος ο κανόνας του δικαίου περιορίζει το πεδίο εφαρμογής του (θέτοντας λ.χ. μια απαγόρευση που αφορά μόνο τα πρόσωπα που ασκούν ορισμένο επάγγελμα).

V. Η προέλευση του δικαίου

Για τους αρχαίους λαούς το δίκαιο δεν ήταν έργο ανθρώπινο, αλλά είχε θείκη προέλευση. Ο ρόλος των κυβερνώντων ή/και των δικαστών περιορίζεται στο να παραλαμβάνουν το δίκαιο από τον Θεό, να το διατηρούν σε ισχύ και να το εφαρμόζουν στην ατομική περίπτωση. Ίσως το πιο γνωστό παράδειγμα είναι οι «Δέκα Εντολές», τις οποίες ο Μωυσής δεν τις δημιούργησε ο ίδιος, αλλά τις παρέλαβε στο όρος Σινά από το «στόμα» του Θεού.

Ωστόσο, παρόμοιες αναφορές δεν λείπουν και από την αρχαιοελληνική γραμματεία. Για παράδειγμα, στον διάλογο του Πλάτωνα «Πρωταγόρας» ο ομώνυμος σοφιστής διηγείται έναν μύθο, σύμφωνα με τον οποίο ο Δίας έστειλε τον Ερμή να παραδώσει στους ανθρώπους το δίκαιο ως μέσο για την επίλυση των συγκρούσεων που ανέκυπταν κατά την οργάνωση των ανθρώπων σε πόλεις (322 b6-c2).

Οι «μυθικές» αυτές αντιλήψεις για το δίκαιο καλλιεργούνταν πρωτίστως, προκειμένου οι «εξουσιαζόμενοι» να δέχονται αναντίρρητα τους θεσπιζόμενους νόμους. Ακόμη και στην εποχή που είχαν αρχίσει ήδη να θεσπίζονται γραπτοί κανόνες δικαίου, αρκετοί νομοθέτες επικαλούνταν το «θεόπνευστο» του έργου τους, προκειμένου να πείσουν για την ορθότητά του. Για παράδειγμα, ο *Πλούταρχος* αφηγείται πώς ο *Λυκούργος*, προτού επιβάλει τη νομοθεσία του στους Σπαρτιάτες, ταξίδεψε στους Δελφούς όπου η Πυθία τον αποκάλεσε «περισσότερο Θεό παρά άνθρωπο» και του αποκάλυψε πως ο Θεός συμφώνησε να του δώσει νόμους, οι οποίοι θα καθιστούσαν τη νομοθεσία του ανώτερη όλων (*Πλούταρχος*, Βίοι Παράλληλοι, *Λυκούργος*, 5). Στην ουσία όμως, οι άνθρωποι εκείνης της εποχής ήταν ευάλωτοι σε τέτοιες αντιλήψεις, επειδή γι' αυτούς το δίκαιο ήταν κάτι «άπιαστο» και δύσκολο να προσεγγισθεί, όπως ακριβώς και το Θείο.

Η σύγχρονη αντίληψη για το δίκαιο είναι, ευλόγως, απαλλαγμένη από τέτοιες δοξασίες. Για τον σύγχρονο πολίτη είναι, πράγματι, σαφές ότι οι νόμοι θεσπίζονται από το κράτος· και μάλιστα με συγκεκριμένη διαδικασία, που προβλέπεται στο Σύνταγμα.

Αξίζει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι οι απαρχές της πρώιμης ιστορίας του δικαίου εντοπίζονται στην περιοχή της Μεσοποταμίας. Από εκεί προέρχεται η αρχαιότερη γνωστή συλλογή νόμων που μας έχει σωθεί αυτούσια: ο Κώδικας του Χαμπουραμπί. Πρόκειται για μια μαρμαρίνη στήλη, η οποία ανακαλύφθηκε στα Σούσα και βρίσκεται σήμερα στο Μουσείο του Λούβρου. Στο πάνω μέρος της απεικονίζεται ο βασιλιάς της Βαβυλώνας Χαμουραμπί (που κυβέρνησε από το 1792 έως το 1750 π.Χ.) να παραλαμβάνει τους νόμους από τον Θεό Ήλιο Σαμάχ, τον Θεό της Δικαιοσύνης. Η νομοθεσία αυτή αποτελείται από 282 παραγράφους και περιλαμβάνει ρυθμίσεις από κάθε σχεδόν κλάδο του δικαίου, πλην του δημοσίου δικαίου. Αξιοσημείωτο είναι ότι στον χώρο του ποινικού δικαίου επικρατεί η αρχή της ανταπόδοσης («οφθαλμόν αντί οφθαλμού»). Για παράδειγμα, ορίζεται (στις §§ 229, 230) ότι αν κάποιος έχει κτίσει το σπίτι ενός άλλου και δεν το θεμελιώσει σωστά, με συνέπεια το σπίτι αργότερα να πέσει και να σκοτώσει τον ιδιοκτήτη, ο οικοδόμος πρέπει να θανατωθεί· και αν σκοτωθεί ο γιος του ιδιοκτήτη, πρέπει να θανατωθεί ο γιος του οικοδόμου. Αντίστοιχα, στις διατάξεις του αστικού δικαίου κυριαρχεί η αρχή της φυσικής (αυτούσιας) αποκατάστασης της ζημίας. Παράδειγμα αυτής αποτελεί η ρύθμιση της § 233, σύμφωνα με την οποία αν σε σπίτι που έκτισε κάποιος για κάποιον άλλον καταρρεύσει, εξαιτίας ορισμένης κακοτεχνίας, ένας τοίχος, ο οικοδόμος οφείλει ο ίδιος να επισκευάσει τον τοίχο με δικά του έξοδα.

VI. Ένας πρώτος ορισμός του δικαίου

Παρά τη φαινομενικά σαφή εικόνα που προσφέρει η εξέταση της βασικής αποστολής του δικαίου, ο ορισμός της έννοιάς του εμφανίζει σοβαρές δυσκολίες. Πράγματι, ενώ όλοι είμαστε σε θέση να ονομάσουμε, αν μας ζητηθεί, έστω σε πρωτόλεια μορφή, ορισμένους κανόνες δικαίου (λ.χ. «όποιος προκαλεί ζημία σε άλλον οφείλει να τον αποζημιώσει»· «η φθορά ξένης ιδιοκτησίας απαγορεύεται»), δυσκολευόμαστε σημαντικά να προσδιορίσουμε ποια είναι εκείνα τα χαρακτηριστικά που ενυπάρχουν σε κάθε κανόνα δικαίου και μας επιτρέπουν να τον αναγνωρίσουμε ως τέτοιο. Όμως, ένας ορισμός που περιορίζεται στην απλή υπόδειξη ορισμένων ισχυόντων κανόνων δικαίου είναι ανεπαρκής, γιατί δεν μας λέει τίποτε για την ουσία του δικαίου. Το εντυπωσιακό είναι, μάλιστα, ότι αυτή η αμηχανία επεκτείνεται και στο πεδίο της νομικής επιστήμης. «Ακόμη αναζητούν οι νομικοί έναν ορισμό της δικής τους έννοιας του δικαίου», έλεγε ο γερμανός φιλόσοφος *Καντ (Immanuel Kant)* στο τέλος του 18ου αιώνα, και η διαπίστωση αυτή εξακολουθεί να ισχύει και σήμερα.

Ωστόσο, ορισμένα βασικά γνωρίσματα των κανόνων δικαίου γίνονται γενικότερα αποδεκτά: Είναι εκείνα που μπορέσαμε να συναγάγουμε κι εμείς από την πρώτη προσέγγιση της έννοιας του δικαίου, την οποία επιχειρήσαμε στην παράγραφο αυτή. Συγκεκριμένα, οι κανόνες του δικαίου ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, συνεπώς όχι τα ενδιάθετα φρονήματά, τις σκέψεις ή τις επιθυμίες τους· τίθενται από την κρατική εξουσία· δεν έχουν ατομικά ορισμένους αποδέκτες· και η τήρησή τους είναι υποχρεωτική, που σημαίνει ότι, αν χρειαστεί, πραγματώνεται με την επιβολή κυρώσεων από τα κρατικά όργανα. Με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά, που θα εξεταστούν αναλυτικά στην επόμενη παράγραφο, μπορεί να διατυπωθεί ο εξής ορισμός του δικαίου: *Δίκαιο είναι το σύνολο των γενικών και αφηρημένων κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν ετερόνομα και επιτακτικά την εξωτερική συμπεριφορά των μελών μιας κοινωνίας που είναι οργανωμένη σε κράτος.*

Βέβαια, ο ορισμός αυτός αποδίδει μόνο κατά προσέγγιση την έννοια του δικαίου, γιατί ο ακριβής προσδιορισμός της δεν είναι τόσο ευχερής. Όπως η έννοια του «αριθμού» στα Μαθηματικά, η έννοια του «κυττάρου» στη Βιολογία, η έννοια του «ατόμου» στη Φυσική, έτσι και η έννοια του «δικαίου» στη Νομική αποτελεί τον άξονα, γύρω από τον οποίο στρέφεται

ολόκληρη η επιστημονική προσπάθεια για τη σύλληψη της ουσίας και της δικαιολογίας ισχύος του δικαίου. Με την προσπάθεια αυτή καταγίνονται επί αιώνες η φιλοσοφία και η γενική θεωρία του δικαίου, χωρίς ωστόσο να μπορούμε ακόμη να πούμε ότι κατέληξαν σε συμπεράσματα καθολικώς αποδεκτά. Από την άλλη μεριά όμως, η αγωνιώδης αυτή αναζήτηση από τον άνθρωπο των αξιών που κυριαρχούν στη διαμόρφωση του δικαίου και των λόγων που δικαιολογούν την ισχύ του δικαίου, είναι αυτό που χαρακτηρίζει τη Νομική ως επιστήμη και δεν την καθιστά απλώς τέχνη, τεχνική ή δεξιότητα.

Ενίοτε, πάντως, χρησιμοποιούμε τον όρο «δίκαιο» και με μια στενότερη έννοια. Ειδικότερα, το «δίκαιο» μπορεί επίσης να υποδηλώνει και ένα επιμέρους σύνολο κανόνων δικαίου, οι οποίοι συνδέονται με ένα ορισμένο κοινό στοιχείο (που μπορεί να είναι το αντικείμενο της ρύθμισης, ο τόπος ή ο χρόνος ισχύος της κλπ.). Ομιλούμε λ.χ. για το «ελληνικό δίκαιο» εννοώντας τους κανόνες του δικαίου που ισχύουν στην ελληνική επικράτεια· όμοια, όταν αναφερόμαστε στο «εμπράγματο δίκαιο», επιθυμούμε να αποχωρίσουμε από το σύνολο των κανόνων του ελληνικού δικαίου αυτούς που διέπουν τις σχέσεις του ανθρώπου με τα πράγματα, κινητά ή ακίνητα.

ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 5η έκδ. 2019· *ο ίδιος*, Εισαγωγή στη νομική επιστήμη, 2020· *Δωρής*, Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο, τεύχος Α', 1991· *Λαδάς*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2007-2009· *Μάνεσης*, Κριτικές σκέψεις για την έννοια και τη σημασία του δικαίου, Αφιέρωμα στον Κ. Τσάτσο, 1980, σ. 365· *Μιχελάκης*, Εισαγωγή εις το Δίκαιον και εις την επιστήμην του Δικαίου, 1968· *Μπέης*, Το πρόβλημα του δικαίου και των ηθικών αξιών, 1997· *Πανταζόπουλος*, Εισαγωγή εις την επιστήμην του δικαίου, 1976· *Παπαντωνίου*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 3η έκδ. 1983· *Σημαντήρας*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 4η έκδ. 1988· *Σούρλας*, *Justi atque injusti scientia* — Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, 1995· *Σταθόπουλος*, στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, Γενικές Αρχές, 2η έκδ. 2016, Γεν. Εισαγωγή.

§ 2.
ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

I. Ρύθμιση εξωτερικής συμπεριφοράς	15
1. Έννοια	15
2. Ρύθμιση νομικά σημαντικών σχέσεων	16
3. Ανάγκη διεύρυνσης του αντικειμένου ρύθμισης του δικαίου	17
II. Ρύθμιση επιτακτική	18
III. Ρύθμιση ετερόνομη	19
IV. Ρύθμιση εξαναγκαστή	19
1. Έννοια	19
2. Είδη κυρώσεων	21
V. Ρύθμιση γενική και αφηρημένη	23
VI. Ρύθμιση δίκαιη	24

I. Ρύθμιση εξωτερικής συμπεριφοράς

1. Έννοια

Το δίκαιο ρυθμίζει την εξωτερική συμπεριφορά των ανθρώπων, όχι τον ψυχικό τους κόσμο. Αν λ.χ. ο Α, που έχει διαφορές με τον γείτονά του Β, ευχηθεί να «πάθει ο Β κάποιο κακό» ή και μελετά το ενδεχόμενο να «του δώσει ο ίδιος ένα μάθημα» και κατόπιν ο Β (χωρίς παρέμβαση του Α) γλιστρήσει στα σκαλοπάτια του σπιτιού του και τραυματιστεί, ο Α δεν μπορεί να κατηγορηθεί για σωματική βλάβη. Βεβαίως, αυτό δεν σημαίνει ότι το δίκαιο διαφορεί εντελώς για τα ενδιάθετα φρονήματα των κοινωνιών. Στις ρυθμίσεις του συχνά ενσωματώνονται στοιχεία που ανάγονται στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου· όμως αυτά δεν ρυθμίζονται ως τέτοια, αλλά μόνο εφόσον εκδηλώνονται σε μια εξωτερική συμπεριφορά που ενδιαφέρει το δίκαιο.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

- 1) Άρθρο 175 § 1 ΠΚ (αντιποίηση): «Όποιος με πρόθεση αντιποιείται την άσκηση κάποιας δημόσιας, δημοτικής ή κοινοτικής υπηρεσίας τιμωρείται με χρηματική ποινή ή παροχή κοινωφελούς εργασίας.
- 2) Άρθρο 1041 ΑΚ: «Εκείνος που έχει στη νομή του¹ με καλή πίστη και με

---

1 Δηλαδή κατέχει και εκμεταλλεύεται σαν να είναι δικό του.

νόμιμο τίτλο πράγμα κινητό για μια τριετία και ακίνητο για μια δεκαετία, γίνεται κύριος του πράγματος (τακτική χρησιμότητα)».

Είναι φανερό ότι τα πλαγιασμένα τμήματα των παραπάνω κανόνων ανάγονται στο ψυχολογικό υπόβαθρο της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Όμως, αυτό που ρυθμίζεται τελικά δεν είναι ορισμένη ψυχική στάση του ανθρώπου, αλλά η πράξη που απορρέει από αυτή (στην ΠΚ 175, η αντιποίηση αρχής· στην ΑΚ 1041, η άσκηση πράξεων νομής σε ορισμένο πράγμα επί ορισμένο χρονικό διάστημα). Τούτο είναι άλλωστε εύλογο, γιατί σκοπός του δικαίου είναι, όπως είδαμε, η ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης, δηλαδή των σχέσεων των ανθρώπων μεταξύ τους.

2. Ρύθμιση νομικά σημαντικών σχέσεων

Είδαμε παραπάνω ότι το δίκαιο ρυθμίζει τις σχέσεις των ανθρώπων με τους άλλους κοινωνούς. Ωστόσο, το δίκαιο δεν ρυθμίζει κάθε πτυχή της εξωτερικής συμπεριφοράς των ανθρώπων. Ο χώρος λ.χ. της φιλίας είναι σε μεγάλο βαθμό ελεύθερος από τις επιταγές του δικαίου. Πράγματι, το δίκαιο, σε αρμονία με τον σκοπό του, επιλέγει από το σύνολο των ανθρώπινων σχέσεων να υποβάλλει σε ρύθμιση μόνο εκείνες που αξιολογούνται ως οι περισσότερο κρίσιμες για την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Αυτές είναι οι νομικά σημαντικές σχέσεις. Βεβαίως, συχνά δεν είναι εύκολο για τον νομοθέτη να προβεί σ' αυτή την αξιολόγηση· να αποφασίσει, δηλαδή, ποιες από τις κοινωνικές επιταγές δεν θα αφεθούν απλώς στη ρύθμιση της ηθικής ή της εθιμοτυπίας, αλλά θα περιβληθούν τον «μανδύα» των κανόνων δικαίου.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

- 1) Τα αδέρφια Α και Β κληρονομούν από τον πλούσιο πατέρα τους 500.000 ευρώ το καθένα. Στη συνέχεια όμως ο Α, εξαιτίας καταστάσεων που δεν ανάγονται σε δική του ευθύνη (λ.χ. ατύχημα, μακρά ασθένεια), αναγκάζεται να ξοδέψει το σύνολο σχεδόν του δικού του μεριδίου. Υπό αυτές τις συνθήκες, ερωτάται αν ο Β, που έχει ένα αρκετά καλό εισόδημα και ζει άνετα, υποχρεούται να ενισχύσει οικονομικά τον Α και την οικογένειά του. Οι επιταγές της ηθικής είναι σαφείς: Κάθε άνθρωπος οφείλει, στο μέτρο των δυνατοτήτων του, να παρέχει συνδρομή στον συνάνθρωπο που βρίσκεται σε ανάγκη, πολύ περισσότερο όταν πρόκειται για μέλος της οικογένειάς του. Αντίθετα, η απάντηση που δίνει το δίκαιο στο ερώτημα αυτό είναι αρνητική. Τούτο διότι, σύμφωνα με το δίκαιο (ΑΚ 1485 επ.),

υποχρέωση διατροφής υπάρχει μόνο μεταξύ συγγενών που κατάγονται άμεσα ο ένας από τον άλλον (ανιόντες- κατιόντες) και όχι μεταξύ αδελφών.

- 2) Η συζυγική πίστη αποτελεί βασική ηθική επιταγή. Ο κανόνας αυτός έχει ενσωματωθεί και στο δίκαιο, όχι όμως σε πλήρη έκταση. Συγκεκριμένα, το δίκαιο καθιερώνει μεν την υποχρέωση των συζύγων προς έγγαμη συμβίωση (ΑΚ 1386), στην οποία περιλαμβάνεται και η συζυγική πίστη. Όμως η υποχρέωση αυτή δεν είναι εξαναγκαστή (δηλαδή ο «παραβάτης» σύζυγος δεν μπορεί να εξαναγκαστεί σε συμμόρφωση με τη βία), διότι το δίκαιο αναγνωρίζει ότι κάτι τέτοιο θα συνιστούσε κατάφωρη προσβολή της προσωπικότητάς του. Επίσης, η μοιχεία έπαψε προ πολλού να αποτελεί ποινικό αδίκημα. Επιπλέον, για τη δημιουργία λόγου διαζυγίου είναι αδιάφορο ποιος από τους συζύγους ευθύνεται για τη λύση του γάμου· τούτο λαμβάνεται υπόψη μόνο όταν πρόκειται να επιδικαστεί διατροφή στον «υπαίτιο» σύζυγο.

3. Ανάγκη διεύρυνσης του αντικειμένου ρύθμισης του δικαίου

Από την προηγηθείσα ανάλυση προκύπτει ότι το δίκαιο ρυθμίζει τις νομικά σημαντικές εξωτερικές σχέσεις, οι οποίες αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων που συμβιώνουν σε μια ορισμένη κοινωνία. Ωστόσο, υπάρχει και μια άλλη κατηγορία κανόνων δικαίου, οι οποίοι δεν ρυθμίζουν κατά τρόπο άμεσο τη συμπεριφορά των κοινωνιών.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Το άρθρο 26 του Συντάγματος διακρίνει την κρατική εξουσία σε νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική και καθορίζει τα όργανα άσκησης της καθεμιάς· τα άρθρα 51 επ. του Συντάγματος ορίζουν τον τρόπο ανάδειξης και τη συγκρότηση της Βουλής· τα άρθρα 79 επ. του Συντάγματος περιέχουν τους κύριους κανόνες, με βάση τους οποίους η Βουλή θεσπίζει τους νόμους· οι διατάξεις του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας (ΚΠολΔ) ορίζουν τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία, βάσει της οποίας οι πολίτες μπορούν να προσφύγουν στα πολιτικά δικαστήρια για την επίλυση των διαφορών τους· ο Κώδικας Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατάστασης Δικαστικών Λειτουργιών (ν. 1756/1988) ρυθμίζει ζητήματα σχετικά με τη συγκρότηση και τη λειτουργία των δικαστηρίων κοκ.

Διατάξεις όπως οι παραπάνω περιέχουν και αυτές μια μορφή ρύθμισης των κοινωνικών σχέσεων· όμως δεν αναφέρονται στις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των κοινωνιών. Το κοινό τους χαρακτηριστικό είναι ότι έχουν οργανωτικό χαρακτήρα: Ρυθμίζουν την οργάνωση της κοινωνίας σε κράτος και τη λειτουργία αυτού. Επομένως, το δίκαιο δεν ρυθμίζει τελικά μόνο τις

διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων που συμβιώνουν σε ορισμένη κοινωνία, αλλά θέτει και τους βασικούς κανόνες για την οργάνωση και τη λειτουργία του Κράτους και των οργάνων αυτού.

II. Ρύθμιση επιτακτική

Το δίκαιο απαρτίζεται από κανόνες επιτακτικούς. Αυτό σημαίνει ότι η συμμόρφωση προς τους κανόνες του δικαίου δεν επαφίεται στη βούληση των κοινωνιών, αλλά είναι υποχρεωτική γι' αυτούς. Γι' αυτό, άλλωστε, οι παραβάτες των κανόνων δικαίου ενδέχεται να υποστούν κυρώσεις.

Πιο συγκεκριμένα, ο κανόνας δικαίου δεσμεύει τους κοινωνούς στους οποίους αφορά, ανεξάρτητα από το αν οι τελευταίοι συμφωνούν ή όχι με τις ρυθμίσεις του· αν επιθυμούν ή όχι να διέπεται η συμπεριφορά τους από τον συγκεκριμένο κανόνα· και από το αν γνωρίζουν ή όχι το περιεχόμενό του. Βέβαια, τα περισσότερα νομικά συστήματα προβλέπουν διαδικασίες δημοσιοποίησης των θεσπιζόμενων νομικών κανόνων (σε εμάς με τη δημοσίευση στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*), ώστε οι κοινωνοί να μπορούν να λαμβάνουν γνώση των κανόνων που τους αφορούν. Ακόμη όμως και αν ένας κοινωνός δεν λάβει γνώση μιας ρύθμισης που απευθύνεται (και) σ' αυτόν (πράγμα πολύ πιθανό, λαμβανομένης υπόψη της πολυνομίας που επικρατεί στην εποχή μας), η εν λόγω ρύθμιση θα ισχύει κανονικά και γι' αυτόν. Με άλλα λόγια, *άγνοια νόμου δεν συγχωρείται!*

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Έστω ότι σε ένα χωριό ο Α πωλεί και μεταβιβάζει στον Β ένα οικοπέδο του με ιδιωτικό συμφωνητικό. Η πώληση και μεταβίβαση του οικοπέδου είναι άκυρη (ΑΚ 369, 1033). Το αποτέλεσμα αυτό ισχύει παρ' όλο που δεν ανταποκρίνεται στο συμφέρον του Β, ο οποίος ευλόγως επιθυμεί να γίνει κύριος του οικοπέδου. Επίσης, η ακυρότητα της μεταβίβασης θα επέλθει, ακόμη και αν οι Α και Β «δεν πιστεύουν στο δίκαιο» και θεωρούν ότι οι πολίτες πρέπει να μπορούν να ρυθμίζουν τις συναλλαγές τους αυτόνομα, χωρίς την επέμβαση του κράτους. Ομοίως, η ακυρότητα της μεταβίβασης ισχύει ακόμη και αν οι Α και Β διαφωνούν με το περιεχόμενο των ΑΚ 369 και 1033 και επιθυμούν αντ' αυτού να επιλύσουν τη διαφορά τους με βάση την αρχή ότι «οι συμφωνίες που γίνονται μεταξύ κυρίων είναι δεσμευτικές, χωρίς να έχει καμία σημασία σε τι είδος εγγράφου αποτυπώνονται αυτές». Πολύ περισσότερο, η ρύθμιση που προβλέπουν οι παραπάνω κανόνες ισχύει, ακόμη και αν τόσο ο Α όσο και ο Β αγνοούν εντελώς ότι για τη μεταβίβαση ακινήτου απαιτείται συμβολαιογραφικό έγγραφο και μεταγραφή. Έτσι, αν αργότερα ο Α πληροφορηθεί

την ακυρότητα της μεταβίβασης, μπορεί να διεκδικήσει κανονικά το οικοπέδο από τον Β. Αλλά και αντίστροφα, η προβλεπόμενη από το δίκαιο ακυρότητα επέρχεται, ακόμη και αν οι Α και Β γνωρίζουν καλά τη ρύθμιση του νόμου και συμφωνούν ρητά να μην ισχύσει η ρύθμιση αυτή στην συγκεκριμένη περίπτωση, δηλ. η μεταβίβαση του οικοπέδου να γίνει κανονικά παρά την έλλειψη συμβολαιογραφικού εγγράφου. Το μόνο που μπορούν να κάνουν οι Α και Β, αν θέλουν να αποφύγουν την ακυρότητα, είναι να επαναλάβουν τη μεταβίβαση τηρώντας τον νόμιμο τύπο (συμβολαιογραφικό έγγραφο και μεταγραφή): να συμμορφωθούν δηλ. τελικά με τη ρύθμιση του νόμου.

III. Ρύθμιση ετερόνομη

Το δίκαιο περιέχει, επίσης, ρύθμιση ετερόνομη. Η ρύθμισή του δεν προέρχεται από τη βούληση των κοινωνιών, αλλά επιβάλλεται έξωθεν· από μια ξένη βούληση, που είναι η οργανωμένη σε κράτος Πολιτεία. Οι κανόνες δικαίου θεσπίζονται, με άλλες λέξεις, από το Κράτος, το οποίο έχει, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, και τον πρώτο λόγο κατά την εφαρμογή τους. Ακόμη και στις σπάνιες περιπτώσεις που οι κανόνες δικαίου τίθενται από άλλους φορείς, αυτό γίνεται πάντα με διαδικασίες που αναγνωρίζει το Κράτος. Για παράδειγμα, το άρθρο 22 § 2 του Συντάγματος αναγνωρίζει ότι κανόνες δικαίου μπορούν να τίθενται και με συλλογικές συμβάσεις εργασίας, που συνάπτονται μεταξύ των συνδικαλιστικών ενώσεων εργαζομένων και εργοδοτών.

Κάθε κράτος έχει το δικό του σύνολο κανόνων δικαίου, αφού οι ανθρώπινες σχέσεις δεν ρυθμίζονται από ένα ενιαίο δίκαιο σε ολόκληρη την υφήλιο. Το δίκαιο κάθε κράτους ονομάζεται στη γλώσσα της νομικής επιστήμης «έννομη τάξη». Έτσι, υπάρχει η ελληνική, η γαλλική, η γερμανική, η ιταλική κοκ. έννομη τάξη.

IV. Ρύθμιση εξαναγκαστή

1. Έννοια

Περαιτέρω, η ρύθμιση του δικαίου είναι εξαναγκαστή. Αυτό σημαίνει ότι η οργανωμένη σε κράτος κοινωνία διαθέτει ειδικούς μηχανισμούς κυρώσεων, με βάση τους οποίους μπορεί, αν χρειαστεί, να εξαναγκάσει σε συμμόρφωση προς τις επιταγές της.

Πράγματι, προκειμένου να επιτελέσει τη ρυθμιστική του λειτουργία, το δίκαιο δεν αρκεί να θέτει επιταγές και απαγορεύσεις· οι κανόνες του πρέπει να εφαρμόζονται και στην πράξη. Το δίκαιο, χωρίς δυνατότητα καταναγκασμού, θα ήταν κενό γράμμα. Τούτο αντικατοπτρίζεται και στη μορφή της θεάς Θέμιδος, η οποία στην Αρχαιότητα συμβόλιζε τη Δικαιοσύνη: Η Θέμις εμφανίζεται να κρατά —με τα μάτια δεμένα, δηλαδή αδέκαστη— στο αριστερό της χέρι τη ζυγαριά, δηλαδή τον κανόνα της ορθής συμπεριφοράς του ανθρώπου προς τον πλησίον του, και στο δεξί χέρι το σπαθί, δηλαδή τη δύναμη επιβολής του ορθού κανόνα συμπεριφοράς με τη βία.

Βέβαια, η συμμόρφωση των κοινωνιών προς τις επιταγές του δικαίου δεν αποκλείεται να γίνεται και οικειοθελώς. Η πείρα όμως μας διδάσκει ότι αυτό δεν συμβαίνει πάντοτε. Εξάλλου, η πραγμάτωση των επιταγών του δικαίου θα μπορούσε θεωρητικά να εξασφαλίζεται και με την αυτοδικία, δηλαδή την αυτοδύναμη ικανοποίηση των συμφερόντων του από κάθε κοινωνικό που πιστεύει ότι αδικείται. Αυτός όμως ο τρόπος πραγμάτωσης του δικαίου είναι φανερό ότι θέτει σε σοβαρό κίνδυνο την κοινωνική ειρήνη και δεν παρέχει καμία εγγύηση ορθής επίλυσης της όποιας διαφοράς. Γι' αυτό, το δίκαιο επιτρέπει την αυτοδικία μόνο σε όλως εξαιρετικές περιπτώσεις και υπό πολύ αυστηρές προϋποθέσεις (βλ. ιδίως ΑΚ 282 επ., ΠΚ 22 επ. και 331).

Επομένως, το δίκαιο χρειάζεται μια δύναμη επιβολής, η οποία να είναι σε θέση να διασφαλίσει την αποτελεσματικότητά του, αλλά και να παρέχει εχέγγυα ορθής και αμερόληπτης εφαρμογής των κανόνων του. Αυτός ο μηχανισμός επιβολής «ανήκει» αποκλειστικά στην κρατική εξουσία. Το Κράτος έχει, με τα ειδικά ταγμένα προς τούτο όργανά του (αστυνομία, δικαστήρια, δικαστικοί επιμελητές κλπ.) το μονοπώλιο του εξαναγκασμού. Με άλλα λόγια, το Κράτος έχει τον πρώτο λόγο όχι μόνο κατά τη θέσπιση αλλά και κατά την εφαρμογή των κανόνων δικαίου. Βεβαίως, αυτός ο εξαναγκασμός δεν γίνεται τυχαία ούτε αυθαίρετα, αλλά με βάση ειδικούς κανόνες που θέτει το ίδιο το δίκαιο. Αυτό είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του κράτους δικαίου, δηλαδή του Κράτους που (σε αντίθεση με τα απολυταρχικά καθεστώτα) σέβεται τα δικαιώματα των πολιτών του.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Η ΑΚ 513 (κρατικός κανόνας) ορίζει ότι με τη σύμβαση της πώλησης ο πωλητής αναλαμβάνει την υποχρέωση να μεταβιβάσει την κυριότητα του

πωλούμενο πράγματος και να παραδώσει το πράγμα, και ο αγοραστής έχει την υποχρέωση να πληρώσει το τίμημα που συμφωνήθηκε. Αν λοιπόν οι Π (πωλητής) και Α (αγοραστής) συνάψουν σύμβαση πώλησης και κάποιος από τα μέρη δεν εκπληρώνει τις υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτή, ο αντισυμβαλλόμενος δεν επιτρέπεται να ικανοποιήσει την αξιώσή του με τη βία. Αντ' αυτού θα προσφύγει στο αρμόδιο δικαστήριο (κρατικό όργανο) με άσκηση αγωγής. Το δικαστήριο, αν κρίνει ότι η απαίτησή του είναι βάσιμη, θα εκδώσει απόφαση, με την οποία θα καταδικάζει τον «παραβάτη» στην εκπλήρωση της υποχρέωσής του. Αν αυτός εξακολουθεί να αρνείται την εκπλήρωση, η απόφαση θα «εκτελεστεί αναγκαστικά» από τα αρμόδια όργανα της Πολιτείας. Γι' αυτό λέμε ότι η ΑΚ 513 είναι κανόνας εξαναγκαστός. Όλη αυτή η διαδικασία δεν γίνεται τυχαία αλλά με βάση τους κανόνες του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, ο οποίος ρυθμίζει τόσο τον τρόπο άσκησης της αγωγής όσο και τη διαδικασία στο ακροατήριο του δικαστηρίου και την αναγκαστική εκτέλεση της απόφασης που ακολουθεί.

Βεβαίως, δεν είναι όλοι οι κανόνες δικαίου εξαναγκαστοί. Όπως υπαινιχθήκαμε ήδη προηγουμένως (στο παράδειγμα το σχετικό με την έγγαμη συμβίωση), προβλέπονται στον νόμο και ορισμένες εξαιρέσεις. Οι εξαιρέσεις αυτές οφείλονται συνήθως στο ότι κατά την κρίση του νομοθέτη σε ορισμένες σχέσεις («δεν ταιριάζει») ο εξαναγκασμός.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Η ΑΚ 1346 § 1, που αναφέρεται στην έννοια της μνηστείας (δηλαδή στον γνωστό μας αρραβώνα), ορίζει: «Η σύμβαση για μελλοντικό γάμο (μνηστεία) δεν γεννά αγωγή για εξαναγκασμό του». Με άλλα λόγια, αν ο αρραβωνιαστικός αλλάξει γνώμη και αρνείται να παντρευτεί τη μνηστή του, δεν μπορεί αυτή να ασκήσει αγωγή για να τον εξαναγκάσει να το πράξει. Τούτο είναι εύλογο, διότι διαφορετική ρύθμιση θα προσέκρουε στην ελευθερία του γάμου (άρθρα 5 § 1 του Συντάγματος και 12 της ΕΣΔΑ).

2. Είδη κυρώσεων

Ο ειδικότερος μηχανισμός, με τον οποίο το Κράτος διασφαλίζει την πραγματώση του δικαίου, είναι η απειλή και εν ανάγκη η επιβολή κυρώσεων έναντι των παραβατών των επιταγών του. Κύρωση είναι ένα «κακό», μια δυσμενής συνέπεια, που επέρχεται για τον παραβάτη στην περίπτωση μη συμμόρφωσής του προς το δίκαιο. Υπάρχουν όμως διάφορα είδη κυρώσεων, τα οποία επιδιώκουν αντίστοιχα διαφορετικούς σκοπούς.

α) Ένα πρώτο είδος κύρωσης αποσκοπεί στον άμεσο εξαναγκασμό του παραβάτη να εκπληρώσει το παραβιαζόμενο νομικό του καθήκον.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

- 1) Έστω ότι ο πωλητής Π, στον οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως, παραδίδει κανονικά το πωληθέν πράγμα, αλλά ο αγοραστής Α αρνείται να καταβάλει το τίμημα. Ο Π θα ασκήσει αγωγή στο αρμόδιο δικαστήριο με σκοπό την καταδίκη του Α στην πληρωμή του τιμήματος. Αν το πετύχει και η απόφαση του δικαστηρίου καταστεί τελεσίδικη² ή κηρυχθεί, κατά τους όρους του νόμου, εκτελεστή και πριν από το στάδιο αυτό, ο Π θα ζητήσει από το δικαστήριο απόγραφο (δηλαδή επίσημο αντίγραφο της απόφασης ως εκτελεστού τίτλου) και θα το επιδώσει στον Α με δικαστικό επιμελητή. Μετά την παρέλευση τριών ημερών, αν ο Α εξακολουθεί να μην πληρώνει, ο Π θα δώσει στον δικαστικό επιμελητή εντολή προς εκτέλεση. Ο δικαστικός επιμελητής, επικουρούμενος, αν παραστεί ανάγκη, από τα όργανα της τάξεως, θα κατάσχει πράγματα του Α, για τα οποία θα διενεργηθεί στη συνέχεια, ενώπιον συμβολαιογράφου του τόπου της κατάσχεσης, ηλεκτρονικός πλειστηριασμός, προκειμένου από το τίμημα που θα επιτευχθεί να ικανοποιηθεί ο Π.
- 2) Στο προηγούμενο παράδειγμα, ας υποθέσουμε αντιστρόφως ότι ο Α καταβάλλει κανονικά το τίμημα, όμως ο Π αρνείται να παραδώσει το πράγμα. Ο Α θα προσφύγει στο δικαστήριο, το οποίο θα καταδικάσει τον Π να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του από την πώληση. Αν ο Π εξακολουθεί να μη συμμορφώνεται, θα υποστεί ομοίως, με τήρηση ανάλογης προδικασίας, την αναγκαστική εκτέλεση της απόφασης: Ο δικαστικός επιμελητής θα αφαιρέσει το πωληθέν πράγμα από την κατοχή του Π και θα το παραδώσει στον Α.

β) Το δεύτερο βασικό είδος κυρώσεων συνίσταται στην επιβολή ποινής (στέρξης της ελευθερίας ή χρηματικής) έναντι του παραβάτη.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Ο Α οδηγώντας απρόσεκτα παρασύρει με το αυτοκίνητό του και τραυματίζει τον πεζό Β. Στην περίπτωση αυτή, είναι φανερό ότι ο άμεσος εξαναγκασμός κατά του Α δεν θα είχε αντικείμενο. Ο τελευταίος θα βρεθεί, όμως, αντιμέτωπος με την ποινή που επισύρει η πρόκληση σωματικής βλάβης από αμέλεια (ΠΚ 314). Η κύρωση αυτή αποσκοπεί στην αποτροπή τόσο του παραβάτη όσο και των άλλων κοινωνών από τη διάπραξη παρόμοιων αδικημάτων στο μέλλον.

γ) Τρίτη μορφή κύρωσης είναι η επιβολή υποχρέωσης αποζημίωσης. Τέτοια υποχρέωση αποζημίωσης επιβάλλει λ.χ. η θεμελιώδης διάταξη του

2 Δηλαδή δεν υπόκειται πλέον σε έφεση.

άρθρου 914 ΑΚ, σύμφωνα με την οποία «όποιος ζημιώσει άλλον παράνομα και υπαίτια έχει υποχρέωση να τον αποζημιώσει».

δ) Και τέλος, μία ακόμη βασική μορφή κύρωσης συνίσταται στην αναγόρευση εκείνων των πράξεων, που αντίκεινται σε κανόνες δικαίου, ως άκυρων ή στη δυνατότητα ακύρωσής τους, ώστε αυτές να μην παράγουν έννομες συνέπειες.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

- 1) Παράνομες πράξεις της Διοίκησης μπορούν να ακυρωθούν από το Συμβούλιο της Επικρατείας (άρθρο 95 § 1 του Συντάγματος).
- 2) Αν ένας νόμος κρίνεται αντισυνταγματικός, τα δικαστήρια δεσμεύονται να μην τον εφαρμόσουν (άρθρα 93 § 4, 100 § 1 εδ. ε' του Συντάγματος).
- 3) Δικαστική απόφαση, που δεν είναι ορθή, μπορεί να εξαφανιστεί με την άσκηση των προβλεπόμενων ένδικων μέσων (έφεσης ή/και αναίρεσης, ανάλογα με το σφάλμα της απόφασης).
- 4) Το άρθρο 174 ΑΚ ορίζει: «Δικαιοπραξία³ που αντιβαίνει σε απαγορευτική διάταξη του νόμου, αν δεν συνάγεται κάτι άλλο, είναι άκυρη».

ε) Τα παραπάνω είδη κυρώσεων δεν αποκλείεται βεβαίως να συνδυάζονται μεταξύ τους.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Ο Α, για να εκδικηθεί τον Β, προκαλεί φθορές στο αυτοκίνητό του. Ο Α μπορεί να διωχθεί για φθορά ξένης ιδιοκτησίας (ΠΚ 378 § 1) και συγχρόνως να υποχρεωθεί σε καταβολή αποζημίωσης προς τον Β (ΑΚ 914).

V. Ρύθμιση γενική και αφηρημένη

Οι κανόνες του δικαίου περιέχουν, τέλος, ρύθμιση γενική και αφηρημένη. Δεν απευθύνονται δηλαδή σε συγκεκριμένα πρόσωπα ούτε αφορούν μία μόνο συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά εφαρμόζονται κάθε φορά που πληρούνται οι προϋποθέσεις τους.

---

³ Δικαιοπραξία είναι μια δήλωση του προσώπου, με την οποία αυτό εκδηλώνει τη βούλησή του να επέλθουν ορισμένες συνέπειες που προβλέπονται στον νόμο. Περισσότερα για την έννοια αυτή θα ειπωθούν στο Τρίτο Μέρος του βιβλίου.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

- 1) Ο κανόνας δικαίου της ΑΚ 574 ορίζει: «Με τη σύμβαση της μίσθωσης⁴ πράγματος ο εκμισθωτής έχει υποχρέωση να παραχωρήσει στο μισθωτή τη χρήση του πράγματος για όσο χρόνο διαρκεί η σύμβαση και ο μισθωτής να καταβάλλει το συμφωνημένο μίσθωμα». Η διάταξη δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένο εκμισθωτή και μισθωτή, αλλά έχει εφαρμογή κάθε φορά που καταρτίζεται σύμβαση μίσθωσης.
- 2) Η ΠΚ 299, υπό τον παράτιτλο «ανθρωποκτονία με δόλο» ορίζει στην § 1: «Όποιος με πρόθεση σκότωσε άλλον, τιμωρείται με ισόβια κάθειρξη». Και η διάταξη αυτή περιέχει γενική και αφηρημένη ρύθμιση, διότι βρίσκει εφαρμογή σε κάθε περίπτωση που κάποιος, οποιοσδήποτε, διαπράττει ανθρωποκτονία από πρόθεση. Γι' αυτό και η ΠΚ 299 § 1 αποτελεί κανόνα δικαίου.
- 3) Όταν το δικαστήριο καταδικάζει τον Α να καταβάλει στον Β ένα ορισμένο ποσό ως αποζημίωση, η διαταγή του δεν έχει χαρακτήρα γενικό, γιατί αφορά μόνο τους συγκεκριμένους διαδίκους. Η δικαστική απόφαση δεν αποτελεί επομένως κανόνα δικαίου, διότι δεν περιέχει γενική ρύθμιση.
- 4) Η διαταγή, που απευθύνει ο επικεφαλής της αστυνομικής δύναμης σε μια ομάδα διαδηλωτών να διαλυθούν, ομοίως δεν περιέχει κανόνα δικαίου. Τούτο διότι είναι μεν γενική, αφού δεν απευθύνεται σε συγκεκριμένα ατομικώς ορισμένα πρόσωπα· δεν είναι όμως αφηρημένη, γιατί προορίζεται να βρει εφαρμογή μόνο σε μία συγκεκριμένη περίπτωση, δηλαδή τη συγκεκριμένη διαδήλωση.

Ο γενικός και αφηρημένος χαρακτήρας των κανόνων δικαίου εξυπηρετεί πολλούς και σημαντικούς σκοπούς. Ιδίως, διασφαλίζει την ίση μεταχείριση των πολιτών· για την ακρίβεια, ότι οι όμοιες περιπτώσεις θα υπόκεινται κάθε φορά σε όμοια ρύθμιση. Τούτο αποτελεί εγγύηση δικαιοσύνης, εμπεδώνει ασφάλεια δικαίου και ενισχύει την εμπιστοσύνη των πολιτών στην ορθή εφαρμογή του νόμου.

VI. Ρύθμιση δίκαιη

Σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς, στοιχείο της έννοιας των κανόνων δικαίου αποτελεί και η επιδίωξη της ιδέας της δικαιοσύνης. Ένας κανόνας δικαίου δεν μπορεί, με άλλες λέξεις, να φέρει αυτό το όνομα και να δεσμεύει τους κοινωνούς, παρά μόνο αν κατατείνει πράγματι στη ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης με τρόπο δίκαιο. Διαφορετικά, μια τέτοια «προσταγή»

4 Η γνωστή μας ενοικίαση.

δεν αποτελεί μέρος του δικαίου, ακόμη και αν έχει παραχθεί από τα κρατικά όργανα με τις νόμιμες διαδικασίες.

Η άποψη αυτή άπτεται ενός ιδιαίτερα αμφισβητούμενου ζητήματος, που απασχολεί τη φιλοσοφία του δικαίου επί αιώνες και συνοψίζεται στο ερώτημα, ποια είναι η σχέση του δικαίου με την ιδέα της δικαιοσύνης: Είναι όντως δίκαιο μόνο το «ορθό» δίκαιο, δηλαδή αυτό που ανταποκρίνεται στις επιταγές της δικαιοσύνης; Και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, ποιες είναι αυτές οι επιταγές της δικαιοσύνης και πού πρέπει να αναζητηθούν; Το θεμελιώδες αυτό ζήτημα θα μας απασχολήσει όμως σε επόμενη παράγραφο.

ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 5η έκδ. 2019· *ο ίδιος*, Οικογενειακό Δίκαιο, 3η έκδ. 2022· *Δαγτόγλου*, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 7η έκδ. 2015· *Δωρής*, Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο τεύχ. Α', 1991· *Μάνεσης*, Κριτικές σκέψεις για την έννοια και τη σημασία του δικαίου, Αφιέρωμα στον Κ. Τσάτσο, 1980, σ. 365· *Παπαχρίστου*, Κοινωνιολογία του δικαίου, 1999· *Σημαντήρας*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 4η έκδ. 1988· *Σπυριδάκης*, Εισηγήσεις Αστικού Δικαίου, 3η έκδ. 2004· *Σούρλας*, Δίκαιο και δικανική κρίση, 2017· *Σπυρόπουλος*, Συνταγματικό Δίκαιο, 2η έκδ. 2020· *Σταθόπουλος*, στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, Γενικές Αρχές, 2η έκδ. 2016, Γεν. Εισαγωγή· *Σταμάτης/Τάκης*, Εισαγωγή στην επιστήμη του Δικαίου, 2η έκδ. 2018.